

О. М. Грабчук,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПРИНЦИПИ ЗАСТОСУВАННЯ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ СТАЛОСТІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

У статті представлено комплекс проблем досягнення сталого розвитку економічних систем. Представлено принципи застосування фінансових інструментів для стабілізації розвитку економік та визначено напрями їх застосування.

The complex of problems of achievement of steady development of the economic systems is represented in the article. Principles of application of financial instruments are represented for stabilizing of development of economies and directions of their application.

Ключові слова: фінансові інструменти, невизначеність економічних процесів, сталий розвиток економічних систем, принципи застосування.

Key words: financial instruments, vagueness of economic carbros, steady development of economic systems, principles of application.

АКТУАЛЬНІСТЬ

Досягнення сталості розвитку економічних систем є одним з найбільш актуальних завдань сучасності, однак зазначене завдання є комплексним і ороздається на низку самостійних проблем, шляхи вирішення яких є специфічними в межах кожної економічної системи і певним чином суперечливими. Утилітарно стверджують, що сталість розвитку має на увазі досягнення постійних темпів змін. Однак, з огляду на дуальність самого розуміння розвитку, таке лінійне розуміння сталості також має певні внутрішні протиріччя. Достатньо часто під досягненням сталості мають на увазі антициклічне регулювання, що передбачає попередження виникнення криз з вирівнюванням економічного зростання. Зважаючи на сучасні прояви економічної рецесії та констатацію зростання невизначеності в усіх економіках, під досягненням сталості матимемо на увазі зменшення рівня невизначеності їх розвитку. В свою чергу, напрями зменшення рівня невизначеності як спосіб досягнення сталості економічного розвитку залежать від самого розуміння невизначеності.

АНАЛІЗ ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідження сталості розвитку національних економік достатньо широко висвітлено в працях Дж. Стігліца, Д. Йогерсона, О. Пустовойта, В. Вовк, А.Н. Коломієць, С. Семенець, Т. Яхєєвої. Окремі аспекти досягнення сталості розвитку національної економіки висвітлено у працях: А. Афонцева, О.Г. Білоус, О.В. Брагімова, Ю.М. Горського, М.Г. Делягіна, А.А. Коваленко, В.О. Коллонтай (стосовно впливу глобальних економічних процесів), О.С. Бескрилової, Ж. Бодо, В.А. Волконського, В.В. Вольчик, В.М. Гейця, А.А. Гриценко, І. Іванов, І. Іванченко, А.А. Мурадова (стосовно впливу суспільних інститутів) тощо. Однак практично не висвітлюються питання взаємозв'язку сталості розвитку національних економік та невизначеності як онтологічно існуючої дійсності. При цьому досить часто зазна-

чається, що перешкодою щодо досягнення сталого розвитку економіки є зростання рівня невизначеності. Логічно припустити, що одним з основних напрямів стабілізації розвитку економічної системи є мінімізація рівня її невизначеності.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Виходячи з актуальності дослідження й існуючого добробку сучасних науковців щодо розуміння сутності розвитку та зростання та факторів, що їх зумовлюють, метою дослідження є проаналізувати проблематику сталості розвитку економічних систем та сформулювати принципи застосування фінансових інструментів мінімізації рівня невизначеності, виходячи з цієї проблематики. Об'єктом дослідження є загальні закономірності впливу невизначеності як онтологічно існуючої якості континуального економічного простору на розвиток економічних систем. Методологічне підґрунтя дослідження сформоване методами формалізації (формулювання принципів використання фінансових інструментів для мінімізації рівня невизначеності) та аналізу (аналіз проблематики сталості розвитку економічних систем).

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Детерміністське розуміння невизначеності, що стоїть, перш за все, якості інформації про стан системи, передбачає покращення якості інформації (як за адекватністю акумуляції даних, так і за рівнем їх достовірності), покращення якості обробки інформації, достовірності аналізу, прогнозів, виконаних на основі отриманої інформації, та необхідність усунення помилок, пов'язаних із суб'єктивізмом сприйняття результатів опрацювання відомостей та прийняття рішень на їх основі. Однак мінімізація детерміністської невизначеності матиме наслідком підвищення достовірності виконаних аналізу та прогнозу та не впливатиме на дійсний перебіг економічних процесів.

Сприймаючи невизначеність як онтологічно існуючу дійсність, отримуємо можливість змінювати властивості континуального економічного простору, тим самим продовжуючи чи скорочуючи контингентність виявлених закономірностей. Перебіг закономірностей при цьому не змінюватиметься суттєво, однак змінюватиметься їх волатильність та тривалість. Сутність анти-циклічного регулювання при цьому полягатиме не в протидії загальній циклічності економічних процесів, а в її використанні з метою пришвидшення чи продовження певної стадії економічного циклу.

Формулюючи узагальнений комплекс проблем розвитку економічних систем, виходимо саме з індетерміністського розуміння невизначеності та її впливу на перебіг економічних процесів.

Перша група проблем пов'язана із контингентністю стохастичних взаємозв'язків у межах конкретної економічної системи. Контингентність означає, перш за все, певну тривалість існування взаємозв'язків. Оскільки економічна система є складним утворенням, різна тривалість взаємозв'язків між різними елементами системи означає можливість існування будь-якої їх комбінації, що призводить до неповторюваності станів системи. З останнього випливає, що кожне рішення з управління розвитком системи має бути специфічним, відповідним її конкретному стану. Також це означає, що в період зміни контингенту взаємозв'язків за більшістю з них (тобто в період її трансформації, що відповідає, наприклад, сучасному стану економіки України), наслідки застосування апробованих принципів управління системою можуть бути парадоксальними. Якщо в період "звичайного" розвитку системи економічні процеси мають закономірний перебіг, то в період її трансформації закономірності порушуються та перебіг процесів стає неузгодженим.

Друга група проблем пов'язана з постійною еволюцією інституціональної структури суспільства. Інституціональна структура суспільства змінюється, як правило, достатньо повільно, постійно адаптуючись до існуючих відносин "власність-влада", "власність — праця", "праця-влада" тощо. Однак якщо змінюється контингент взаємозв'язків, то існуючі інститути не відповідають перебігу економічних процесів. У період "звичайного" розвитку системи це означає зменшення ефективності економічних процесів та пришвидшення еволюції інституціональної структури суспільства. В період трансформації системи наслідком буде руйнування частини інституціональної структури, суттєве її оновлення, оскільки викривлюватимуться наслідки функціонування більшості суспільних інститутів.

Зокрема, українські й іноземні дослідники визначають ряд проблем, пов'язаних зі зміною інституціональної структури українського суспільства, таких, наприклад, як зростання інертності економіки, тобто суб'єкти ринку із значним запізненням реагують на зміни кон'юнктури [5, с. 34]. Також для українських національних інститутів проблематичним є розпізнавання суспільним виробництвом потенційного рівня ВВП. При досягненні потенційного рівня ВВП без розвитку нових виробничих потужностей чи різкої позитивної зміни технологій виробництва подальше зростання ВВП може бути викликане приростом цін, розкручуванням інфляційної спіралі та нарощуванням стагнаційних процесів. Водночас передчасне застосування стримуючої політики може спровокувати рецесію економічних процесів. В Україні характерним є викривлення "ефективного власника" до "ефективного підприємця", коли у випадку зменшення залишкової вартості активів до рівня, нижчого за ринковий, дані активи або ліквідують, або продають, незважаючи на економічну доцільність їх функціонування [4, с. 7]. В Україні процес трансформації "ефективного власника" в "ефективного підприємця" посилюється тим, що інститут власності перебуває на стадії становлення, пов'язаний із інститутом влади нетиповими для ринкової економіки зв'язками. Особливістю і складністю розвитку економіки України є те, що впродовж семи століть її різні землі були інституційною периферією для двох великих інституційних центрів західно-християнської цивілізації та в умовах незалежності вона залишається у сфері їх активної, багато в чому відцентрової дії [9, с. 13].

Третя група проблем зумовлена накопиченням структурних невідповідностей в межах економічної системи, тісно пов'язана із зростанням рівня її невизначеності. Оскільки в процесі розвитку системи змінюються всі її елементи, причому змінюватись вони можуть як пов'язано (контингент-

но), так і непов'язано, то одночасні стохастичні коливання економічних процесів матимуть наслідком існування певного рівня невизначеності. При порушенні навіть одного взаємозв'язку рівень невизначеності різко зростає, оскільки відбуватиметься розбіжність тенденцій. Для сталого розвитку економіки це означає: зміна закономірності розвитку одного сектора економіки чи різке її коливання, чи зменшення ефективності функціонування означатиме зростання невизначеності стану системи в цілому, що призведе до сукупності трансформацій структури системи. Структурні невідповідності в межах економічної системи будуть особливо сильними в період інституціонально зумовленої її трансформації.

Яскравим прикладом реалізації зазначеної групи проблем є досвід трансформації економіки України після отримання нею незалежності. З двох існуючих у світі на час проголошення незалежності моделей переходу до ринкових відносин була прийнята не модель українського економіста М. Туган-Барановського, що базується на інноваційній теорії та передбачає здійснення поступової, еволюційної трансформації суспільства в напрямі концентрації інвестицій у пріоритетні галузі економіки держави, а монетаристська теорія Фрідмана за програмою "шокової терапії". Все це завдало непоправної шкоди соціально-економічному розвитку країни, внаслідок чого вона була відкинута на 30—50 років назад [1, с. 15]. За мирних часів в усій економічній історії людства такого ще не було ніколи: за глибиною падіння виробництва, за тривалістю та іншими негативними параметрами українська криза побила всі сумнозвісні рекорди, залишивши далеко позаду Велику депресію на Заході в 1929—1933 роках [2, с. 12]. Україна втратила 10 млн робочих місць кваліфікованої праці та 8 наукоємних промислових галузей [6]. Через необґрунтоване використання сумнозвісної тріади: "лібералізація — стабілізація — приватизація", самоусунення держави від управління економікою, бездумне використання програми "шокової терапії" Україна, яка мала всі географічні та економічні передумови для успішного розвитку, за період реформування економіки до 2000 р. втратила 75 % свого економічного потенціалу, що майже вдвічі більше, ніж за роки Другої світової війни [7, с. 22]. За рівнем бідності населення Україна — найбідніша країна Європи, за цим показником Україна знаходиться поряд з такими країнами світу, як Монголія, Індія, Пакистан та ряд африканських країн. За оцінками міжнародної спільноти, за рівнем управління економікою Україна посідає 160 місце, а за рівнем оподаткування — 170 місце в світі [3, с. 9].

Економічний, соціально-політичний, культурний розвиток людства в останній чверті ХХ ст. відбувається під знаком глобалізації. Її економічна складова пов'язана, насамперед, з джерелами, факторами, формами господарського поступу [8, с. 206]. Четвертою групою проблем, пов'язаною із впливом невизначеності на розвиток економічних систем є саме проблеми, зумовлені глобалізацією. Тісна інтеграція національних економік, формування світової економіки як цілісного утворення супроводжується утворенням мети системних комплексів національних економік, що означає виникнення нових взаємодій між стохастичними процесами в межах різних економічних систем. Оскільки контингентність властива і цим взаємодіям, то результатом стає виникнення нових циклічних явищ вже на рівні світової економіки. Індукція закономірностей зовнішніх економічних процесів на розвиток економічних систем призводить до суттєвих змін континуального економічного простору, викликаючи й зростання/зменшення рівня невизначеності, що в свою чергу, зумовлює реструктуризацію економічної системи.

Значною мірою внаслідок процесів глобалізації виникла і світова фінансова криза, яка розпочалася в 2007 р. і переросла у фінансово-економічну. Під економічною кризою тривалий час розуміли передусім циклічну кризу перевиробництва, що періодично охоплювала економіку країн, і це цілком природно, оскільки саме дані кризи проявлялись найбільш сильно [10, с. 61—62]. Першопричиною кризи 2008 р. стали переважно проблеми структурної незбалансованості світової економіки, функціонування окремих фінансових інституцій і недостатній рівень контрольованості грошових активів. Проблеми функціонування фінансових структур значною мірою були пов'язані з фінансовими спекуляціями, які каталізують розвиток фінансових ринків. Фінансові спекуляції розглядалися як спосіб отримання прибутку на основі різниці цінових коливань вартості фінан-

сових і матеріальних активів без утворення нової (доданої) вартості в їх кругообігу, коли формується ілюзія вартості у відриві від дійсної економічної реальності цін. Фінансові спекуляції зумовлюють циклічні зміни стану ринків і мають вияв у переоцінці біржових товарів, цінних паперів, валюти, нерухомості. Спекулятивний капітал вкладається в короткотермінові й портфельні активи, а його міграція у вигляді "гарячих грошей" призводить до виникнення спокуси отримання більш високого прибутку на зовнішніх ринках порівняно з внутрішніми [8, с. 207—208].

Однак, кожна криза має дуальний характер — окрім негативного, вона спричинює і позитивний ефект. До позитивних наслідків світової фінансово-економічної кризи можна віднести: зміцнення і оптимізацію функціонування структур реального і фінансового секторів, які пройшли через кризу; звільнення ринку від установ зі слабкими позиціями; активізація використання ресурсів внутрішнього походження; зростання орієнтації на внутрішній ринок; зміна структури тощо.

Кожна з вищезазначених груп проблем може існувати у проявленому та в не проявленому стані. Прояву сприяє волатильність фінансових потоків, яка безпосереднім наслідком має виникнення різних груп ризиків. Кожна з груп ризиків виникає при цьому на базі певного економічного процесу, яке є джерелом їх виникнення. Однак реалізація ризиків є далеко не єдиним наслідком волатильності фінансових потоків. Зазначимо, що волатильність фінансових потоків буде тим більшою, чим більша кількість фінансових ресурсів рухається в межах даного потоку. Якщо кількість фінансових ресурсів, що рухається в межах фінансового потоку, є надмірно стосовно економічного процесу, який обслуговує даний потік, то їх волатильність різко зростає. Виникає так звана "мильна бульбашка", в межах якої невизначеність є більшою, ніж в межах іншого економічного простору. В умовах розвинутої фінансової інфраструктури відбувається часткова компенсація ефекту "мильної бульбашки" за рахунок перерозподілу фінансових ресурсів через фінансові інструменти за допомогою інжинірингу. Для трансформаційної економіки, інституціональних ефектів "незрілої ринкової економіки", в умовах недостатності фінансової інфраструктури, такий перерозподіл фінансових ресурсів є утрудненим, оскільки обмеженими є можливості застосування фінансового інжинірингу.

У таких умовах ефективним є використання фінансового інструментарію, застосування якого має наслідком обмеження зростання фінансових ресурсів при достатньо вільному їх обігу. Тобто необхідним заходом є підтримання суб'єкт-об'єктної волатильності фінансових потоків з обмеженням волатильності їх обсягу. Застосування інструментарію, що призводить до збільшення грошового мультиплікатора, призведе до зростання обсягів фінансових ресурсів, що обслуговують економічні процеси в економічній системі, підвищуватиме рівень їх невизначеності та сприятиме прояву охарактеризованих вище груп проблем.

Виходячи з вищевикладеного, можна сформулювати наступні принципи застосування фінансових інструментів для подолання проблем досягнення сталості розвитку економічних систем:

- принцип обмеження, що полягає в обмеженні зростання обсягу фінансових ресурсів, що існують в даній економічній системі та обслуговують економічні процеси в ній;
- принцип жорсткості, що полягає у посиленні жорсткості монетарного регулювання розвитку економічної системи, що дасть змогу обмежити ефект грошового мультиплікатора та призведе до зменшення волатильності фінансових потоків;
- принцип капіталізації, що полягає у зміні співвідношення між фондом споживання та фондом розвитку на користь останнього, що матиме наслідками: зростання національного багатства, посилення інвестиційної (інноваційної) складової розвитку національної економіки, зменшення рівня невизначеності економічної системи та підвищення її структурізації у період імпліцитного позитивного розвитку до досягнення експліцитного позитивного розвитку.

Спрямованість застосування окремих фінансових інструментів для досягнення стабільного розвитку може бути наступною:

- зменшення ефекту грошового мультиплікатора як в цілому, так і диференційовано за видами економічної діяльності, за інституціональними групами суб'єктів тощо. Прикладом може бути диференціація обов'язкових резервів при кредитуванні;

- стимулювання споживання, що матиме наслідком, з одного боку, зростання фонду споживання, з іншого — зменшення обсягу доданої вартості в розподілі та перерозподілі, на основі якої формуються фінансові ресурси. Таке стимулювання споживання також необхідно здійснювати диференційовано за групами споживачів. Наприклад, зменшення оподаткування доходів для груп осіб з низьким їх рівнем призведе до зростання споживання тих товарів, які, як правило, виробляються в межах даної економіки та сприятиме економічному зростанню. Однак, оскільки застосування зазначеної групи інструментів має подвійні наслідки, їх застосування повинно мати вагоме обґрунтування. Недоцільним є стимулювання споживання, яке фінансується за рахунок кредитних ресурсів, оскільки, врешті-решт, воно призведе до збільшення грошового мультиплікатора;

- стимулювання реальних інвестицій на протидію збільшенню інвестицій фінансових. Збільшення фінансових інвестицій, як правило, тягне за собою експоненціальний розвиток похідних фінансових інструментів, що, з одного боку, сприяє перерозподілу фінансових ресурсів, а з іншого — різко збільшує їх обсяг, що посилює невизначеність економічних процесів;

- зміну структури державних видатків на користь збільшення бюджету розвитку та зменшення поточного бюджету, що посилить інвестиційну спрямованість розвитку економіки та знову ж таки зменшить волатильність фінансових потоків.

Розвиток фінансової інфраструктури при реалізації зазначених заходів впливу повинен мати інституціональний характер та сприяти структурізації фінансового сектору економіки. Однак застосування зазначених інструментів потребує окремого методичного та розрахункового обґрунтування стосовно їх впливу на рівень невизначеності економічних процесів.

ВИСНОВКИ

Таким чином, принципами застосування фінансового інструментарію для мінімізації рівня невизначеності системи є принципи обмеження, жорсткості та капіталізації, комплексне застосування яких матиме наслідком зменшення волатильності фінансових потоків за їх обсягом та збереження їх суб'єкт-об'єктної волатильності. Застосування зазначених принципів дасть змогу зменшити гостроту проблем сталості розвитку економічних систем, пов'язаних із контингентністю стохастичних взаємозв'язків, еволюцією інституціональної структури суспільства, накопиченням структурних невідповідностей та негативним впливом індукції закономірностей зовнішніх економічних процесів.

Література:

1. Беляєв О.О. Держава і перехідна економіка: механізм взаємодії/ О.О. Беляєв, А.С. Бебело, О.М. Комяков. — КНЕУ, 2003. — 190 с.
2. Біляцький С.Д. Десять років, які потрясли нас/ С.Д. Біляцький // Політика і час. — 2001. — № 7. — С. 10—24.
3. Друківаний М.Ф. Стан та умови подальшого розвитку економіки України: Матеріали економічних науково-практичних слухань про стан економіки України: Зб. наук. праць/ М.Ф. Друківаний. — К.: МПЛеся, 2007 — 80 с.
4. Кіндзерський Ю. Інституціональні аспекти відтворення у контексті структурних трансформацій/ Економіка України. — К.: Преса України, 2007. — № 1. — С. 4—13.
5. Мудрак Р. Державна регуляторна політика як складова економічного розвитку/ Економіка України. К.: Преса України, 2006. — № 7. — С. 34—40.
6. Павловський М.А. Стійкість економічної системи — необхідна умова зростання добробуту/ М.А. Павловський // Універсам. — 2001. — № 1—2. — С. 87—88.
7. Павловський М.А. Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ (економіка, політологія, соціологія)/ М.А. Павловський. — К.: Техніка, 2001. — 312 с.
8. Сундук С.С. Вплив світової фінансової кризи на розвиток продуктивних сил України: регіональний аспект/ С.С. Сундук // Стратегічні пріоритети. — 2009. — № 2(11). — С. 205—209.
9. Тарасевич В. М. Про цивілізаційне вимірювання світової економічної кризи/ В.М. Тарасевич // Вісник Академії митної служби України: Серія "Економіка". — 2009. — № 2 (42). — С. 8—15.
10. Цветков К. Экономические кризисы: структурный анализ/ К. Цветков // Общество и экономика. — 2009. — № 1. — С. 59—70.

Стаття надійшла до редакції 13.02.2012 р.